

Psicopatologia de la repressió

Apunts a un poema de Marià Villangómez

per Victori Planells, Psiquiatre

1.— INTRODUCCIÓ

Sovent les pàgines de Marià Villangómez guareixen les nafres de la llunyania, sovent també els seus mots esdevenen veu per a les cançons. Però un motiu ben diferent, fonamentalment d'anàlisi psicopatològica, em mou avui a revisar un text; es tracta del poema «El foll» del llibre «El cop a la terra», escrit l'any 1956 i publicat l'any 1962¹.

«El foll» es sobretot una extraordinària descripció de la patologia depressiva, que a més d'assolir gran bellesa expressiva, conté prou riquesa simptomatològica per a considerar-lo excel·lent material de treball en el camp de la psicopatologia depressiva. Si acceptem les formulacions de Bech i col·laboradors² en el sentit que els clínics solem emprar per a valorar la simptomatologia depressiva 6/7 ítems, comprendrem la importància d'aquest poema. La seva lectura ofereix la malaltia depressiva referenciada a bastament mitjançant dades d'ordre psicològic, cognitiu, conductual... expressades amb una riquesa plàstica difícilment igualable.

Per això he considerat convenient una anàlisi comparativa del poema amb els 21 ítems de l'Escala de Valoració Psiquiàtrica de Hamilton³ per a la Depressió.

No es tracta de «puntuar» els ítems per donar una mida clínica mitjançant un instrument que ens permet ordinàriament la quantificació psicopatològica; aquesta seria una activitat del tot especulativa que assoliria alts nivells de distorsió. El poema no és una per-

sona malalta.

Sí que crec, però, que és suggeridor comparar els ítems de Hamilton amb els versos. A partir dels ítems veurem com Villangómez, amb una qualitat estètica admirable i demostrant ser un profund observador, recull sense cap contrasentit clínic allò que psiquiàtricament és més fonamental per al diagnòstic de la depressió: «El foll» és una mostra de psicopatologia en la qual ni un sol mot desencaixa del nivell clínic de severitat que s'està versificant.

I això precisament es ratifica també en comparar el poema amb els criteris per al diagnòstic del Trastorn Depressiu Major que estableix el DSM III⁴. De nou aquesta comparança ens permet valorar la riquesa psicopatològica del poema, malgrat que estrictament no podem establir un diagnòstic; el DSM III reclama una informació multiaxial que no es pot inferir del poema.

2.— L'ESCALA DE HAMILTON I «EL FOLL»

L'Escala Heteroaplicada de Valoració Psiquiàtrica de Hamilton per a la Depressió (1960) és en la seva versió de 21 ítems una de les més emprades quotidianament.

Aquesta escala atorga més importància a la simptomatologia somàtica i comportamental que a les manifestacions psicològiques i cognitives (Conde López y Franch Valverde)⁵; i tot i que veurem precisament que els símptomes somàtics són els més mancats en el poema, la resta de manifestacions patològiques són tan abundants que no els fan necessaris.

Item 1: Humor deprimit. (Tristor,

depressió, desamparança, inutilitat.)

El poema refereix la tristor en descriure els ulls, tan importants en la «fascies» depressiva (versos 4 i 5):

«que una greu ombra de tristesa,
com un núvol que munta, torbava
[els seus ulls blaus.]»

Item 2: Sensació de culpabilitat.

Aquesta és una simptomatologia fonamental del poema (versos 15 i 23) i que ens desvetlla un caire psicòtic; es pot parlar de culpabilitat delirant:

«lluny d'aquell ull roent, pregon,
[que es diu la culpa.]»

«—només la flama viva de la culpa.»

I la culpa avança, obsessivament, fins a la idea de pecat (versos 17, 18, 28 i 29):

«tornava, retornava sempre a un
[incert pecat,
sempre a un mateix pecat
[desconegut,»

«que només és exacta

l'àvol boca sangonant del pecat?»

I apareix la noció de càstig. No hi ha perdó (versos 19, 20 i 24):

«a una nafra recòndita, espès infern
[bullent,
la culpa que ell sabia sense perdó de
[Déu.]»

«sota aquell alt poder que no per-
[dona.]»

Item 3: Suïcidi.

El suïcidi és el desenllaç argumental del text. Hi ha pensaments prèviament (versos 50 i 51):

«El pi estava marcat feia temps,
ja sabia ell on havia de dirigir-se.»

El projecte suïcidiari, potser, havia anat madurant amb l'agreujament de la malaltia que «feia temps» que devia ser patida; o qui sap si una fase depressiva prèvia amb idees d'autolisi... Els símptomes depressius solen ser més severs als matins; les tardes són precàries reviscolances i la mica de coratge pot ser suficient per a consumir precisament llavors el suïcidi. Villangómez amb bon criteri clínic situa l'estat d'ànim i el temps de la consumació

1 VILLANGÓMEZ LLOBET, M.: Poema *El foll* del llibre *El cop a la terra*. Col. Ba-
llenguera. Mallorca 1962.

2 BECH, P.: *Depressive symptomatology and drug response*. *Commun psychopharmacol.* 2: 409-418. 1978.

3 HAMILTON, M.: *A rating Scale Depression*. J. Neurol. Neurosurg. Psychiat. 23: 56-62. 1960.

4 *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Third Edition. A.P.A. 1980.

5 CONDE LÓPEZ V. i FRANCH VALVERDE, J.I.: *Escala de evaluación comportamental para la cuantificación de la sintomatología psicopatológica en los trastornos angustiosos y depresivos*. Upjohn Farmoquímica, S.A.

(versos 30 i 33):

«Aquell dia semblava tranquil»
«El darrer el va veure a les quatre
[de la tarda,»
Segueix ja patètic el poema (versos
31, 32, 37, 42, 43, 46, 47, 48 i 49):

«Amb ell va desaparèixer
una corda...»
«Passava arran dels arbres verds,
[sense veure'ls.»
«Només l'alba descobrirà, pineda
[endins,
la llarga, dura, quieta ombra pen-
[jada.»
«Només l'alba, allà al fons,
es gronxarà sobre la branca, la corda,
la pesant figura horrible
i aquell últim gest amb ulls blaus.»

Items 4, 5 i 6: Insomni:

El poema no en fa cap referència.

Item 7: Treball i activitats:

Es difícil valorar aquest item: «Era ja vell», escriu Villangómez, i per tant podem suposar una disminució normal d'activitats. Però Villangómez ens parla d'un terrassà (camp, safareigs, pineda...); també ho diu J. M. Llopart en escriure el pròleg del llibre que conté el poema: «Més que mariners, els homes de les illes són terrassans»⁶. Per això crec que podem valorar com a significatiu de pèrdua d'interès cap al seu marc de treball el desig de fugir del camp; fugir d'ell mateix: la mort? Vegem els versos 13, 14, 21 i 22:

«camp d'arbres morts, de pols, no-
[més camí
per a fugir molt lluny, lluny d'ell
[mateix,»
«El camp, el camp eixut. Ah, sí!,
[esmunyir-se
enllà d'esguards, de prec, tot sol»
S'expressa també la deserció d'activitats de relació social, «tot sol», ha dit, i ja el vers 6 diu:
«Fugia de tothom, es recloïa»

Item 8: Inhibició. (Lentitud de pensament i paraula, facultat de concentració empitjorada, activitat motora minvada.) La paraula escassa, la dificultat de diàleg són observables (versos 16 i 9):

«Car quan ell parlava —i a penes si
[parlava»
«Esposa i fills, no podien entrar-
[hi;»

6 LLOPART, J. M.: Pròleg del llibre *El cop a la terra*.

Item 9: Agitació.

El poema no en fa cap referència.

Item 10: Ansietat psíquica.

Podem acceptar com a mostra d'irritabilitat el vers 8:

«tirànic com un rei cruel i injust.»*
I si el vers 30 ens explica que:
«Aquell dia semblava tranquil»
deu estar fent una comparança amb altres dies en els quals la tranquil·litat possiblement mancàs.

Items 11, 12, 13, 14, 15 i 16: Simptomatologia somàtica diversa i preocupació referida al propi cos (hipocondria).

El poema no en fa cap referència.

Item 17: Insight. (Consciència d'un mateix.)

És valorable la negació d'estar malalt que fa el personatge, projectant la folia a la gent (versos 25 i 26):

*Villangómez em precisa en una carta (23-V-85) la lectura dels versos 7 i 8: «era el seu pensament esgarriat» el que era «tirànic», és a dir, que era el boig el tiranitzat pel seu propi pensament, «rei cruel i injust». Allunyant-se de la proposta d'irritabilitat, pot estar refermant el dramatisme clínic del pensament obsessiu, i/o desvetlar en clau poètica les característiques que K. Jasper's assignà al deliri.

MARIÀ VILLANGÓMEZ LLOBET

EL FOLL

A Francesc Verdera Ribas

1 Era ja vell i mantenía dreta
2 la seva gran alçària.
3 La gent, de sobte, va adonar-se
4 que una greu ombra de tristesa,
5 com un núvol que munta, torbava els seus ulls blaus.
6 Fugia de tothom, es recloïa
7 dins el seu pensament esgarriat,
8 tirànic com un rei cruel i injust.
9 Esposa, fills, no podien entrar-hi;
10 els veia lluny, eren molt lluny,
11 a un altre món de llums que ja oblidava.
12 El camp el camp entorn, sense verdor,
13 camp d'arbres morts, de pols, només camí
14 per a fugir molt lluny, lluny d'ell mateix,
15 lluny d'aquell ull roent, pregon, que es diu la culpa.
16 Car quan el vell parlava —i a penes si parlava—,
17 tornava, retornava sempre a un incert pecat,
18 sempre a un mateix pecat desconegut,
19 a una nafra recòndita, espès infern bullent,
20 la culpa que ell sabia sense perdó de Déu.
21 El camp, el camp eixut. Ah, sí!, esmunyir-se
22 enllà d'esguards, de prec, tot sol
23 —només la flama viva de la culpa
24 sota aquell alt poder que no perdona.
25 Tants d'arbres!... ¿Com no veu la gent —ah, folls!—
26 que tot això no és res, sols corc i podridura;
27 que res no viu, que són falses les fulles,
28 que només és exacta

29 l'àvol boca sangonent del pecat?
30 Aquell dia semblava tranquil.
31 Amb ell va desaparèixer
32 una corda. Tropell, angúnia.
33 El darrer el va veure a les quatre de la tarda,
34 i era el vespre i encara no havia tornat.
35 Pins i estels aturats: només s'atrafeguen els homes.
36 Cerqueu-lo, resseguíu els racons de la nit.
37 Passava arran dels arbres verds, sense veure'ls.
38 Mireu cisternes, safareigs,
39 timbes, bigues:
40 un home pot anar a la mort de moltes maneres.
41 Són petits els llums per a tanta nit.
42 Només l'alba descobrirà, pineda endins,
43 la llarga, dura, quieta ombra penjada.
44 Busqueu les ombres, veïns ja resignats.
45 Veus, negres passos.
46 Només l'alba, allà al fons,
47 es gronxarà sobre la branca, la corda,
48 la pesant figura horrible
49 i aquell últim gest amb ulls blaus.
50 El pi estava marcat feia temps,
51 ja sabia ell on havia de dirigir-se.

La notació numèrica ha estat posada per l'autor del treball per poder fer fàcilment les referències dels versos.

La pena,
de Van Gogh.

«Tants d'arbres!... ¿Com no veu la
[gent —ah, folls!—
que tot això no és res, sols corc i
[podridura;»

Item 18: Variació diurna.

N'hem parlat en fer referència al
suïcidi. (Item 3.)

Item 19: Despersonalització i manca de realitat.

El deliri depressiu que ja apareixia
en la sensació de culpabilitat reapareix
rotundament expressat en descriure el
poema el pensament del protagonista;
després el poeta amb tot encert clínic
farà veure la manca de realitat del
pensament delirant. Vegem els versos
12, 13, 21, 25, 26 i 27:

«El camp, el camp entorn, *sense*
[verdor,

camp d'arbres morts, de pols...»
«El camp, el camp eixut...»
«Tants d'arbres!... ¿Com no ho veu
[la gent —ah, folls!—
que tot això no és res, sols corc i
[podridura;
que res no viu, que són falses les
[fulles,»

I el contrapès de la realitat: els ar-
bres verds (vers 37):

«Passava arran dels *arbres verds*,
[sense veure'ls.»

Villangómez ja ho havia dit inicial-
ment (vers 7):

«...el seu pensament esgarriat,»

Sovent apareix en el quadre depres-
siu una sensació de separació, de difi-
cultat de contacte amb l'entorn; pens-
que el poeta en parlar de «greu om-
bra» (vers 4), en descriure la tristesa

«com un núvol» (vers 5) ho expressa,
refermant-ho més endavant (versos 10
i 11):

«els veia lluny, eren molt lluny,
a un altre món de llums que ja
[oblidava.»

Item 20: Simptomatologia paranoide.

El poema no en fa cap referència.

*Item 21: Simptomatologia obsessi-
va.*

Es pot considerar com a ideació
obsessiva la forma en què la culpabili-
tat és palesa (versos 15, 17, 19 i 23):

«...ull roent...»
«tornava, retornava sempre a un
[incert pecat,»
«...infern bullent,»
...flama viva...»

El crit,
d'Edvard Munch.

3.— EL DSM III I «EL FOLL»

El DSM III és una classificació dels trastorns mentals en base a diferents classes d'informació, és per tant una evaluació multiaxial. El poema sols permet, naturalment, abordar-lo a partir de l'eix que recull la informació clínica psiquiàtrica. En aquest sentit és interessant revisar els criteris diagnòstics d'Episodi Depressiu Major.

Criteris:

A/.— *Estat d'ànim disfòric, pèrdua d'interès o plaer en totes o quasi totes les activitats o passatemps habituals. L'estat d'ànim es caracteritza per: depressió, tristesa, melangia, desesperança, apatia, manca d'iniciativa i irritabilitat...*

Ja hem vist com els versos 4 i 5 refereixen la tristesa; el vers 8 la irritabilitat. (Ítems 1 i 10 de Hamilton.) La desesperança s'expressa també (versos 10, 20 i 24):

«a un altre món de llums que ja [oblidava.»
«...que ell sabia sense perdó de [Déu.»
«sota aquell alt poder que no [perdona.»

B/.— *Almenys presència de quatre dels següents símptomes, dues setmanes com a mínim:*

- 1.— *Alteracions de la gana i del pes:* No n'hi ha referències.
- 2.— *Alteracions de la son:* No n'hi ha referències.
- 3.— *Agitació o alentiment psicomotor:* Es pot valorar significativament el que ja hem dit (Ítem 8 de Hamilton.)
- 4.— *Pèrdua d'interès o plaer:* Es pot valorar significativament el que ja hem dit també. (Ítem 7 de Hamilton.)

5.— *Pèrdua d'energia, fatiga:* No n'hi ha referències significatives.

6.— *Sentiments d'inutilitat:* És ben aclaridor el que ja hem dit. (Ítem 2 de Hamilton.)

7.— *Disminució de la capacitat de concentració o pensament:* No h'hi ha referències significatives.

8.— *Ideació de mort, intents de suïcidi:* El projecte suïcidiari i la seva consumació ha estat analitzat ja. (Ítem 3 de Hamilton.)

El poema expressa per tant amb suficiència la simptomatologia requerida, i encara que el temps no estigui xifrat, és valorable la consideració del temps que hem fet en parlar del suïcidi. (Ítem 3 de Hamilton.)

La resta de criteris de l'eix que recull informació clínica no es poden valorar ja que fan referència a símptomes anteriors o posteriors a l'episodi depressiu, a no existència de trastorns esquizofrènics o paranoies afegits, o a altres trastorns mentals; tampoc els altres eixos que configuren la multiaxialitat del DSM III són aplicables al poema. Malgrat això, sí que seguint el DSM III encara podem concretar més, assenyalant la presència de símptomes psicòtics (idees delirants d'acord amb els temes d'incapacitat personal, culpa, mort, càstig...) (Ítems 2 i 19 de Hamilton.)

4.— EPÍLEG

Fins aquí aquests apunts d'anàlisi psicopatològica. Per acabar sols vull afegir unes poques coses.

Pel que fa referència a la *forma d'inici* podria semblar que fou brusca, almenys per als ulls de la gent (versos 1, 2 i 3):

«Era ja vell i mantenía dreta la seva gran alçària.

La gent, de sobte, va adonar-se»

Crec, però, que podem pensar en un inici progressiu de la depressió amb símptomes inicialment no observables per la gent (vers 50):

«El pi estava marcat feia temps»

D'altra banda la Psiquiatria Transcultural descriu com el sentiment de culpa és un dels símptomes depressius més determinats pel marc cultural: *La culpa* sol ser ideació depressiva característica a cultures de *tradició jueva i cristiana* com la nostra. De vint anys ençà les idees de culpabilitat han anat minvant per influència dels processos de secularització sòcio-cultural i en canvi han augmentat les idees hipochondríques, les màscares somàtiques de la depressió. El poema no refereix queixes somàtiques; no debades fou escrit, ja ho he dit, l'any 1956.

És remarcable també *l'actitud social*. La memòria col·lectiva sap que en aquestes situacions el suïcidi és un risc probable; això es desprèn de la descripció de com el busquen (versos 32, 33, 34, 35, 36, 41, 44 i 45):

«...Tropell, angúnia.

El darrer el va veure a les quatre de [la tarda,
i era el vespre i encara no havia [tornat.

Pins i estels aturats: només s'atra-[feguen els homes.
Cerqueu-lo, resseguíu els racons de [la nit.»

«Són petits els llums per a tanta nit.»

«Busqueu les ombres,...»

«Veus, negres passos.»

Aquesta actitud implica un *coneixement social* d'aquesta patologia i fins i tot es pot suposar que Marià Villan Gómez refereix una de les *vies suïcidiàries tradicionals*⁷⁻⁸ a les Pitiüses en fer esclatar el clam (versos 38, 39 i 40):

«Mireu cisternes, safareigs,
timbes, bigues:
un home pot anar a la mort de mol-[tes maneres.»

I és clar, en descobrir a \l'alba el penjat (versos 47 i 50):

«...sobre la branca, la corda,»

«El pi...»

VICTORI PLANELL

7 MARTÍ AMENGUAL, G. i CORBELLÀ CORBELLÀ, J.: *Consideraciones sobre el suicidio consumado en España. (Análisis del estado actual del suicidio en Baleares)*. Jano, 516. 1982.

8 ALARCO VON PERFALL, C.: *Cultura y personalidad en Ibiza*. Editora Nacional. 1981.